La vacuna del doctor Ferran i la reacció colèrica del poder espanyol

Autor: Marc Pons
Data de publicació: 09-09-2020

En Marc Pons ens explica els entrebancs, les traves, els impediments i les enveges -sobretot del Premi Nobel Santiago Ramón i Cajal- que va haver de patir el doctor Ferran per fer efectiva la vacuna contra el còlera que ell mateix havia descobert i que va provar amb gran èxit entre la població, fins al punt que es va aconseguir erradicar aquesta pandèmia. Article editat al diari digital elnacional.cat del 5 d'abril d'enguany.

València, primera setmana de maig del 1885. Les autoritats sanitàries locals detectaven un focus important de còlera que estava afectant centenars de persones i que podria ser el resultat de la propagació d'una epidèmia que, l''any anterior (1884), havia causat 3.500 morts a Marsella. A València, en el decurs de les setmanes immediatament posteriors, es van diagnosticar quasi 8.000 casos en una ciutat de 160.000 habitants (el 5% de la població de la ciutat). La Junta Municipal de Sanitat, alarmada, va contactar amb el metge bacteriòleg Jaume Ferran i Clua, que l'any anterior (1884) havia provat amb èxit la primera vacuna contra el còlera de la història.

Gravat de Vale?ncia (1840). Plac?a del Mercat / Font: Cartoteca de Catalunya

Aquella vacuna no era oficial. La forma amb què Jaume Ferran Clua (Corbera d'Ebre, 1851–Barcelona, 1929) l'havia obtinguda no havia agradat al govern espanyol i es va interpretar com un desafiament al poder. Ferran, abans de l'episodi pestilent de València, ja era un reconegut bacteriòleg. I quan va esclatar la crisi sanitària de Marsella, l'Ajuntament de Barcelona el va comissionar per obtenir unes mostres amb el propòsit d'assajar una vacuna. Es va desplaçar a Marsella i posant en risc la seva vida va aconseguir unes mostres, les va introduir en cinc flascons, i va iniciar el camí de retorn a Catalunya, més concretament a Tortosa, on tenia instal·lat el seu laboratori.

En aquest punt començà una sinistra pel·lícula de terror amb dos papers principals: el del protagonista, representat

pel doctor Ferran, que reunia els valors de la ciència i el del servei a la comunitat; i el del pervers partenaire, el poder espanyol, que assumiria els contravalors de l'atavisme i dels interessos personals. Amb una figura convidada —un guest star— imprescindible per a completar el thriller: el doctor Ramón y Cajal, que encarnava el pecat capital de l'enveja. Quan el doctor Ferran va arribar a la duana de la Jonquera, va ser retingut i els flascons que contenien les mostres del bacil Vibrio choleare van ser confiscats, amb tots els riscos que això representava.

Ramon y Cajal i Romero Robledo / Font: Viquipèdia

Durant aquella setmana, la pel·lícula de terror va virar clarament cap al gènere tragicòmic. Els duaners de la Jonquera van entrar en pànic i mentre les mostres de Ferran es podrien al dipòsit del 'Puesto de Carabineros del Reino', es van lliurar a un esperpèntic intercanvi de telegrames amb les autoritats civils i militars del moment. Una llarga llista de personatges que s'atribuïen patents de cors en aquell afer i on només hi faltaven les rates del laboratori de Ferran. Finalment —i passada una setmana de retenció— seria el monàrquic i conservador Francisco Romero Robledo —ministre de Governació del gabinet Cánovas del Castillo— qui ordenaria la destrucció de totes les mostres.

Ferran, no se sap com, va ocultar un dels flascons en un mitjó i el va passar de contraban. Amb aquesta mostra "salvada" desenvoluparia una vacuna i la provaria amb ell mateix i amb la seva família. L'èxit es divulgaria en diverses publicacions mèdiques; i aquest detall explica el perquè de la seva relació amb la primera vacunació massiva: la del País Valencià. A principis de 1885, el còlera ja havia arribat a la península Ibèrica, i no pels "perillosos" flascons de Ferran, sinó a través d'un mercant procedent de Marsella que —sense cap tipus de control preventiu— algunes fonts diuen que van a desembarcar a Andalusia i ho relacionen amb el fenomen anomenat "diarrea granadina".

L'Ajuntament de València, presidit per l'alcalde José María Ruiz de Lihory i Pardines, baró d'Alcalí i líder local del pintoresc Partido Liberal y Conservador; i la mitra valenciana, representada pel cardenal Antolín Monescillo, un integrista que havia estat a la presó condemnat per ordir la restauració de la Inquisició, no se'ls va acudir cap altra cosa que treure a passejar la Mare de Déu dels Desemparats. És a dir, la celebració d'una processó extraordinària i multitudinària que concentraria milers de persones. Reveladorament, els casos d'infectats es van multiplicar fins a l'extrem que, llavors sí, per por al contagi, les Falles (19 de març de 1885) van ser desconvocades.

Però, en canvi —i, també, molt reveladorament— no es va voler anul·lar la festa religiosa de Sant Vicent (3 d'abril de 1885), i aquella concentració es convertiria en el segon gran focus de propagació. El 22 d'abril de 1885 es registra la primera víctima oficial a València cap i casal: una dona que vivia a la desapareguda plaça dels Pellicers (davant del Mercat Central). El pànic s'apoderava del cap i casal i el catedràtic de medicina de la Universitat de València Amalio Gimeno Cabañas —aprofitant el context— forçaria la Junta Municipal de Sanitat a prescindir de tòtems religiosos, i a acudir al doctor Ferran. En pocs dies començava una vacunació massiva a València i a Alzira, principals focus infecciosos.

Efectivament, a mitjans de maig de 1885, l'equip del doctor Ferran iniciava la inoculació de 30.000 dosis de vacuna anticolèrica amb un èxit rotund: tan sols 53 casos reactius. La premsa internacional es va rendir a la determinació i a l'eficiència del doctor Ferran. I això és el que va provocar un altre tipus de reacció que no tenia relació amb les bactèries que inoculava Ferran, sinó amb la cultura —elevada a la categoria d'institució— de l'espanyolitat castissa, que no acceptava —i no accepta— la genialitat catalana. En aquest punt és on va entrar en joc la figura de Santiago Ramón y Cajal, en aquells moments catedràtic de medicina de la Universitat de València.

Caricatura de Ferran (centre), Alfons XII (dreta) i Romero Robredo (esquerra), publicada a La Moma (1885) / Font: Galeria de Metges Catalans

I de nou, la pel·lícula tomba cap al gènere tragicòmic. Ramón y Cajal, que ja era una figura mèdica reconeguda, va tenir un colossal atac de banyes, que per la seva monumentalitat passaria a la història. Convé aclarir, però, que aquell episodi ha estat oportunament marginat i només figura en la seva "història negra". Ramón y Cajal es va fer inocular la vacuna de Ferran. Però, poc després, va redactar un informe dirigit al ministre Romero Robledo (el que un any abans havia ordenat la destrucció dels flascons de Marsella), posant a Ferran de volta i mitja. No cal dir que Romero Robledo, atacat en el seu més profund ego polític, cultural i personal, va ordenar aturar les vacunacions.

El pitjor de tot plegat és que aquell indecent informe el va redactar poques setmanes després des de la seva nova destinació a Saragossa, mentre es produïen els primers casos de còlera a la capital aragonesa. Segons les dades del Ministeri de Governació que dirigia Romero Robledo, Saragossa seria la capital provincial espanyola percentualment més afectada per aquella pandèmia. I no pel contagi que hauria provocat Ramon y Cajal, que ja estava vacunat; sinó per què, senzillament, Romero Robledo justificant-se perversament en l'informe de Ramon y Cajal, havia proscrit la

vacunació.

Només a Saragossa, entre el 21 de juliol i 17 de setembre de 1885, es van comptabilitzar desenes de milers de casos (alguns estudis afirmen que afectaria la majoria del seus 95.000 habitants), i es saldaria amb la mort de més de 2.100 persones. En el conjunt de l'estat espanyol, aquella pandèmia provocaria la mort de més de 66.000 persones. Ni Cánovas del Castillo, ni Robledo Romero, ni Ramón y Cajal, ni ningú de la llarga llista "de dolents" dels crèdits d'aquella pel·lícula de terror, dimitirien. Després d'aquell episodi, concretament Romero Robledo —conegut popularment com "el Pollo de Antequera"-— seria nomenat ministre d'Ultramar (1891) i de Justícia (1895).

El Dr. Ferran a la vacunacio? massiva de Vale?ncia / Font: College of Physicians of Philadelphia

L'any següent a la vacunació massiva de València, el doctor Ferran va ser nomenat cap del Laboratori de Microbiologia de Barcelona, i d'aquesta forma, la capital catalana li reconeixia públicament la seva aportació cabdal al món de la medicina. La vacuna anticolèrica del doctor Ferran, la primera de la història que immunitzava els humans contra una malaltia, seria utilitzada arreu immediatament després de l'experiència valenciana. En canvi, a l'estat espanyol no va ser oficialitzada fins passat un quart de segle de (1909), dotze anys després de la mort de Cánovas del Castillo, i tres de la desaparició del "Pollo de Antequera" —figures paradigmàtiques del caciquisme polític espanyol.

Barcelona, diumenge 5 d'abril del 2020
Elnacional.cat
Marc Pons

https://www.elnacional.cat/ca/cultura/marc-pons-vacuna-doctor-ferran-reaccio-colerica-espanyol_488907_102.html